

VÝVOJ ZÁSAD A PRAKSE OCHRANY PAMÁTEK V OBDOBÍ 1800-1950

Zdeněk Wirth

Mám-li vylíčit vývoj ochrany památek v českých zemích jako náznak vývoje ve střední Evropě v 19. a 20. století, musím mít zřetel k historickému jejich svazku s habsburskou monarchií do osamostatnění českoslov. státu v r. 1918 a ke všem důsledkům, jež z tohoto svazku vyplývaly. Je to zprvu vázanost na centralistický režim Rakouska do roku 1848, je to pak dvojkolejnost politického a kulturního usměrnění v rámci Rakouska a jeho autonomních korunních zemí a konečně samostatný vývoj všeho kulturního života v českých zemích i na Slovensku od roku 1918, které určují podíl českého a slovenského národa na ideovém i praktickém rozvoji památkového hnutí ve střední Evropě. Je jisto, že podíl českých zemí byl ve srovnání s jinými zeměmi mnohonárodního Rakouska vždycky významný.

Vývoj památkového hnutí nevyčerpává se ovšem jenom vylíčením změn v ideovém jeho podkladu. Je to v rozsahu značně širším všechno, co souvisí s jeho aplikací na zřízení a prostředky provádění v praxi. Jsou to úzce souvislé otázky theorie i praxe výtvarných umění a vědy umělecko-historické, platné v určitých obdobích vývoje, otázky organizace památkové péče a jejích technických prostředků, které se vývojem postupně zdokonalují a zjemňují.

Co do časového rozpětí jednotlivých období v půldruhém století vývoje jsou v českých zemích a na Slovensku směřovatny jak politické, tak myšlenkové zvraty v životě českého národa. Nejpronikavěji tu působilo buditelské úsilí a samospráva v českých zemích od roku 1848, myšlenkový přerod v památkovém hnutí na přelomu 19. a 20. století, vznik buržoasního československého státu v roce 1918 a nástup k socialistickému státu od roku 1945.

*

Pojem a ideový obsah historické památky vůbec a tím i památky umělecké vytváří se teprve na rozhraní 18. a 19. století. Do té doby platila jen pieta k sakrálnímu nebo dynastickému objektu, při čemž nebyla závazná jeho hmotná podstata a prostá víra přenášela na jeho kopii nebo fiktivní původnost stejně hlubokou úctu. Také osvícenecká racionalita nebránila ještě dosavadní praxi ve volné úpravě jakéhokoliv stavebního objektu současnou klasicistní formou.

Toto duševní prostředí mění se od začátku 19. století za vlasteneckých bojů německého národa proti imperialismu Napoleonovu a proti domácí politické reakci. Vedle politické poesie a tendenčního dramatu vstupuje tehdy do služby politického hnutí převaha nadšení a citu nad racionalismem, idea národnostní proti osvícenskému všelidství a zvýšený zájem o minulost národa. Vytváří se ideální romantické hnutí a do jeho služby vstupuje i historická věda, archeologie, musejnictví a jako reakce na klasicismus i všechno výtvarné umění. V této době tvoří se pojem památky jako historického dokladu, jenž vedle historické zprávy, listiny a kroniky poskytuje hmotný doklad jako svědek minulosti, hlasatel věků, odkaz předků potomkům, pomník slávy i poroby národa a do kamene vtělená jeho historie, především středověká. Toto pojetí

mělo své stupně a vývojová období, což se výrazně odráží v životě Goethově, zprvu (1772) v jeho letáku Von deutscher Baukunst, potom v odklonu ke klasicismu a na konec pod vlivem Joh. Görrese opět k obdivu ke gotice; je však jisto, že toto pojetí zobecnělo podivuhodně rychle především v německých zemích a vytvořilo také první způsoby ochrany a úpravy památky.

Tato situace zračí se také v tehdejších rakouském soustátí, které se kulturně počítá ještě k oblasti Germania magna. I zde sílí zájem o domácí dějiny, i zde mění se poměr k jejich hmotným dokladům a od krasocitného diletantismu doby Goethovy rozvíjí se metoda a náplň umělecko-historického bádání jako speciálního oboru historické vědy. Její zakladatelé v německé říši jako G. F. Waagen, Fr. Kugler a K. Schnaase jsou směřovatny i v Rakousku. Poznávání uměleckých objektů vede i tu ke snaze o jejich zachování pro budoucnost a v prvních restauračních podnicích na monumentálních stavbách dómů a hradů v Německu hledají se vzory.

Z počátku není ještě tato činnost v Rakousku organizována. Rozhoduje o ní do polovice 19. století centralisující stavební správa, reprezentovaná vídeňskou Hofstelle, vedená nejprve Italem P. Nobile, potom Wilh. P. Sprengerem, a v korunních zemích stavebním ředitelstvím a krajskými inženýry. Kancelář Hofstelle vydávala již od dob Marie Terezie a Josefa II. dekrety na př. o nálezech mincí a pokračuje nyní stejným byrokratickým způsobem zákazy vývozu uměl. předmětů, péčí o antické kamenné památky nebo o uložení nálezů z náhodných výkopů. Výjimkou bylo, že se tato byrokracie uchýlovala někdy k vyžádání dobrého zdání od vídeňské akademie umění v otázkách restaurace vzácných maleb nebo plastik. (Kolem r. 1780 sousoší na Karlově mostě a Theodorikovy obrazy na Karlštejně.)

První citové vzněty a nadšení romantismu, jež v Německu vyústily v živelné národní hnutí dostavěti kolínský dóm jako korunu osvobození německého národa z poroby Napoleonovy a odezvou v Rakousku byly napodobeny snahou o záchranu vídeňského dómu sv. Štěpána, odůvodnily také metody, jak zachovati středověké památky, které ve své realizaci znamenaly však spíše zničení než zachování. Z úvahy, že pomník, předky zbudovaný jako nehynoucí doklad jejich života a přístupnější než všechny archivy a kroniky nejširším vrstvám lidu, musí býti nehynoucí i ve své podstatě hmotné, vyplynulo, že je nutné udržovati jej při životě a dodávati mu stálého slavnostního zjevu. Měla-li však památka býti stálým dokladem doby, jež ji zbudovala, musila celým svým zevnějškem i vnitřkem vyvolávat dojem své původní podstaty. Tak se dospělo v praxi ke způsobu její obnovy, jež znamenala pro její vývojem nabytou původnost zkázu, neboť nešlo o původnost památky, ale o dojem, který měla vždy vyvolávat v očích a duších cituplných zbožňovatelů minulosti.

Z tohoto názoru vzniklo již v 1. polovici 19. století dogma o čistém slohu památky, slohový purismus. Ve vědomí neomylnosti tohoto dogmatu, platného do určité doby hlavně pro památky středověké, byla pak několik

4224/1954/a

11.378

laické důvěřivosti, ale za čas se stává i pro odborníka jako dílo pochybného stáří hádankou, když původní hmota byla obratně vyměněna za novou, třeba stejně utvářenou. Šlo-li u purismu aspoň v některém případě o umělecké tvoření, je tvůrčí činnost ve vědecké restauraci vyloučena. Tak je nenahraditelná ztráta originality památky v realitaci obou pojetí stejně bolestná a náhrada ve své podstatě stejně umělecky falešná.

V Rakousku spadá tento postupný přerod ideového obsahu památky i způsobu jejího zachování do vzniku první organizace veřejné ochrany památek. V roce 1850 byla založena při stavebním odboru ministerstva obchodu K. k. Central-Commission für Erhaltung und Erforschung der Baudenkmale, jejíž organizace byla schválena v roce 1853 a činnost zahájena v roce 1854. Vedle předsedy, statistika Karla sv. p. Czserniga, byli členy presidia ministerští úředníci, profesori akademií věd a umění a v zemích nebo krajích působili nečetní konservátoři a korespondenti. Z počátku to nebyla méně byrokratická a neodborná instituce než bývalá Hofstelle, o čemž svědčí její vážně míněný návrh, aby byly v Benátkách, tehdy v rakouském záboru, zasypany některé kanály a tím získány pevné uliční komunikace. Teprve po roce 1855 působení redaktora úředních publikací komise, Mitteilungen a Jahrbuch, univ. prof. Rud. Eitelbergera, přináší sem vědecký zájem pro bádání o dějinách umění v Rakousku a činí Jahrbuch vedoucím orgánem i celého Německa. Když však v roce 1859 přechází Central-Commission za ministra hraběte Lva Thuna do správy ministerstva kultu a vyučování, přesunuje se její činnost, zahrnující stále ještě jen ojedinělé případy údržby náhodně vybraných jednotlivých památek, na ochranářskou ofensivu ve znamení restaurační techniky a místo vědy pěstuje se jen lokální starožitnictví. Předsedou stal se dvorní rada Jos. Al. von Helfert a z členů vytvořilo se restaurační gremium dvaceti architektů a výtvarníků, jemuž po boku stálo 120 konservátorů v zemích. Ani nový statut Komise z roku 1873, který rozděluje úřad na tři sekce (prehistorická, umělecká, archivní), ani nový úřední název „zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale“ nezměnil situaci. Úřad vydává papírové směrnice a poučení pro praxi, plní své publikace jen zprávami konservátorů, ale nemá až do konce 19. století možnost zasahovat výsostně do provádění ochrany a údržby památek ani při akcích církve, zemí a obcí a tím méně v případech, kde šlo o památky v soukromém majetku. Úřad i jeho konservátoři pokoušeli se jen o vysvětlování a rady. O zbahněné odborné činnosti Komise v této době svědčilo i to, že pro překážky, kladené spíše z pohodlnosti vlastních úředníků, upustila v roce 1890 od provedení classementu hlavních památek a že hned po vydání prvního svazku Soupisu památek (Korutany 1888) zastavila další práci na tomto podniku.

Jiný obraz poskytuje proti tomu živý myšlenkový i organizační ruch, jenž se rozvinul v některých korunních zemích Rakouska po obdržení samosprávy v roce 1848 a po dualistickém rozdělení říše rakouské na Předlitavsko a Zalitavsko v roce 1867. Z českých zemí nejrychleji vypsely v památkové péči Čechy ve svých dobrovolných institucích i ve vlastních vědeckých orgánech. K staršímu archeol. sboru Nár. musea se přidružila Svatovítská jednota (1859), archeol. komise Umělecké Besedy (1864) a Společnost přátel starožitností českých (1888) a také na venkově se soustředila památková péče kolem prvních museí, čáslav-

ské Včely (1855) a kutnohorského Vocela (1865). Již v roce 1852 vyšel sešit Archeologických listů a v roce 1854 založené Památky archeologické mají dokonce evropský primát před Mitteilungen der Central-Commission (1856) a švýcarským Anzeigerem (1866). Také první česká starožitnická výstava, nazvaná Arkadie, následovala hned v roce 1861 první výstavu vídeňskou z r. 1860. Po některých samostatných akcích v archeolog. sboru Nár. musea, kde pracovali zejména A. Baum, F. J. Beneš, J. Hellich, B. Mikovec, J. E. Vocel a Vl. Zap, rozvíjí od svého založení v roce 1864 až do 1890 zejména Umělecká beseda a členovnici její archeolog. komise J. Mánes, Ign. Ullmann, S. H. Pinkas, J. Pacold a V. Weitenweber iniciativní činnost při záchraně staré Prahy a při soupise památek národopisných. Umělecká Beseda opravila nejen zchátralou rotundu sv. Kříže Menšího, ale zakročovala na pražské radnici, šlo-li o hrad Karlštejn, klášter blah. Anežky, o zbytky Krocínovy kašny, o otevření a obnovu Hvězdy, o silnici do Podolí kolem vyšehradské skály, o malby v emauzských ambitech nebo o zboření kostela sv. Kříže Většího. Příznačné je i to, že konservátoři vídeňské Central-Kommission z Čech patřili tehdy k nejvýkonnějším a že zejména Vocelovy zprávy v Mitteilungen byly uznávány za vědecká pojednání. Pražští konservátoři zjistili na př. v roce 1886 v memorandu městské radě pražské ztrátu 40 vynikajících památek v Praze v letech 1792 až 1885.

Touto činností vzrostlo značně sebevědomí domácí odborné veřejnosti v Čechách. Společnost přátel starožitností čes. se od roku 1889 domáhala na Vídní zřízení samostatné zemské komise pro bádání a ochranu historických a uměleckých památek, t. ř. Zems. sboru konservátorského. Tato snaha potkala se jenom s částečným výsledkem teprve v roce 1899, kdy byla sice zřízena Zemská komise památková, ale jen s náhražkovou kompetencí podávat vídeňské komisi dobrá zdání při udělování státních subvencí. Zatím však byla mezera, pocíťovaná v české organizaci památkové péče, vyplněna aspoň pro její určité úseky, když v roce 1895 ustavila Česká akademie věd a umění vlastní archeologickou komisi a když i hlav. město Praha si opatřilo v r. 1893 poradní orgán v Soupisné komisi, přeměněný v roce 1919 na Památkový sbor. O intenzivní činnosti arch. komise České akademie svědčí nejen spolupráce ve vydávání Památek archeologických spolu s archeolog. sborem Národního musea, ale zejména veliký vědecký podnik Soupis památek historických a uměleckých v království českém, který obsáhl od r. 1897 do 1937 přes 50 svazků a zabral do svého programu i německé oblasti Čech.

V posledním desetiletí 19. století připadl památkové péči jako v jiných zemích i v Čechách vedle organizačního a vědeckého úkolu také boj o plné přiznání hodnoty památek pro národní kulturu a o jejich fyzickou existenci. Tento zápas stal se nezbytným zejména tam, kde šlo o ničení památek, hlavně v soukromém majetku, bezohledným sobectvím a Gründerskou rozpínavostí sice pod heslem zmodernisování Prahy i venkovských měst, všeobecného pokroku a hospodářského vzestupu, ale v pravdě jen podnikatelským soutěžením, pozemkovou lichvou a parcelářskou spekulací v rychle rostoucích městech. Zápas zasahoval však také tam, kde současná puristická i restaurační praxe v obnově a údržbě památek vybuchla v mechanickou činnost. Tehdy se právě končila dostavba katedrály sv. Víta, zahájená v roce 1873, a restaurace

Hrad Karlštejn před restaurací, pohled od severovýchodu. Snímek Karel Bellmann kolem r. 1885.

archit. památek v Kutné Hoře (chrám sv. Barbory, Vlašský dvůr, Kamenný dům a Rejskova kašna), hradu Karlštejna, Prašné brány v Praze a velkého počtu venkovských kostelů, bran a hradů, jejichž pochybná schematičnost a bezohlednost k starému dílu při jeho „očistě“ od „neslohových příměsků“ vyvolávala protesty kultivované veřejnosti i proti vídeňské Ústřední komisi. Již první sjezd archeologů, historiků a musejníků v Kutné Hoře v roce 1898 zaujal záporné stanovisko, ale zásadní zápas o nápravu odehrál se v té době v Praze. Začal se bojem o způsob obnovy Karlštejna, rostl v debatách Pražského klubu o porušení panoramatu Hradčan Mockerovým schematickým dvojevěžím katedrály sv. Víta a o požadavku zachování detailů starých čtvrtí Prahy, Starého Města, Hradčan a Malé Strany spolu s celou traťou „korunovační cesty“ jimi probíhající. Tehdy se vyvinuly snahy v roce 1894 o novelu k stavebnímu řádu z r. 1886, která by poskytla ochráncům památek možnost opřít se o něj v případech zřejmé zlovůle a neporozumění úředních činitelů v stavebním řízení, zejména na náměstích a v ulicích staré Prahy. Tehdejší struktura samosprávných úřadů, umožňující hájení majetkových privilegií zámožné buržoasie i na úkor kulturních hodnot, rozvírala stále větší propast mezi zástupci obcí a ideálními

snahami ochránců staré Prahy a podle jejich příkladu i venkovských měst. Došlo v r. 1898 k resignaci Umělecké komise pro zachování starobylého rázu Prahy, vedené od r. 1896 architektem Jos. Zitzkem, když zjistila beznadějnost svého úsilí a došlo k plamenným polemikám Pelclových Rozhledů a Klusáčkových Volných Směrů i k manifestačním veřejným projevům, jako byl velikonoční Manifest přátel staré Prahy v r. 1896, podepsaný mimo jiné i Mik. Alšem, J. Myslbekem, B. Schnirchem, V. Hynaisem, J. Koulou a Ant. Wiehlem, a ohnivá výzva V. Mrštíka proti „bestia triumfans“, jak nazval Nietzscheovským termínem škůdce staré Prahy v r. 1897.

V zásadních bojích a debatách na konci 19. století vyhranily se i v české odborné společnosti a v dobrovolných korporacích některé problémy, jež postupně tehdy přinášel myšlenkový domácí vývoj i ohlas pokrokových názorů v cizině, v Německu a Anglii (Kameny benátské J. Ruskina), jež vymýtily zcela residua dogmat platných v průběhu 19. století. Sem patří především rozšíření pojmu a obsahu památky na všechny druhy hmotných dokladů vývoje, ať již vyšly z tvořivé ruky lidské nebo z přírodního procesu, a dokonce i na památky fixující nejrůznější vývojové vztahy k osobám, událostem, místům nebo i na pomyslné památky, jako jsou topica. Tato všeobecnost

pojmu památky vylučuje všechna omezení jejího stáří, kvality, hmotné ceny a brání jakémukoliv nadřazení jejího významu, pokud nevyplývá z jejího ideového obsahu. Druhá rovnocenná zásada znamená ochranu památky ve stavu, v němž se dochovala do přítomnosti, se všemi změnami, vadami i přednostmi svého vývoje, při čemž však nejsou vyloučeny další změny, které si nezbytně vyžádá její pietní údržba. Aplikace této zásady na velké památkové celky jako město, vesnici, klášter, zámek, park nebo hřbitov hájí tyto památky v jejich celistvosti a vzájemném skloubení všech jejich částí ze všech období jejich vývoje a bez nadřazenosti některých. Brání na příklad nesmyslnému oprošťování budov i stavebních skupin a jejich izolaci v bezcharakterním novém prostředí nebo dostavbě zřícenin a odstraňování jejich organického přírodního okolí.

Nejdůležitější pro správný postup v praktické ochraně památek byl však tehdy i názor, který vyplynul ze situace současného výtvarného umění, že toto umění, tvořící svůj nový tvarový výraz, své konstrukce a užívající nových technik, má převzít povinnost všech dřívějších uměleckých období doplňovat starší organismy, mají-li sloužiti současnému životu, svou formou a svými prostředky. I zpřísněný názor doby na originalitu uměleckého námětu i tvaru tu rozhodoval proti dosavadnímu způsobu pseudo-historických doplňků.

Latentní tyto myšlenky, jež pronikaly tehdy v různých kulturních oblastech Evropy, ale neznamenal ještě systém, podložil teprve v roce 1903 vídeňský univ. profesor a gen. konservátor Al. Riegl novou teorií památkového pojmu. Učinil to v theoretickém úvodě k návrhu reorganizace veřejné památkové péče v Rakousku, který má příznačný titul *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und Entstehung*, a v němž se Riegl odpoutal od pojmu památky jen jako historického dokladu nebo dokladu umělecko-historické hodnoty a proměnil dosavadní motivy piety k památce ve složky citové. Pro něho má památka především cenu stáří, protože nese na svém povrchu stopy přirozeného stárnutí a pozvolného zániku, v druhém pořadí cenu historického dokladu, který ztělesňuje určitý stupeň vývoje některé činnosti člověčenstva, a konečně cenu vzpomínkovou, protože hlásá jako památník minulou skutečnost pro přítomnost i budoucnost. Cenu stáří označil Riegl za nejdůležitější, protože je zjevna všem, odborníkovi i laikovi, a na níž se nežádá ani krása ani historická věrnost, která však je důkazem přírodního vývoje, jemuž podléhá vše na světě. Cena historická, zejména umělecko-historická, vyžaduje vzdělání a je přístupna jen užšímu kruhu společnosti, zejména když současná idealistická filosofie a psychologie vidí v uměleckém díle jen výsledek výlučného tvůrčího procesu a uměleckých tendencí do něho vložených.

Na ceně stáří založil Riegl i metodu zachování památek. Protože památka nese na svém povrchu stopy procesu stárnutí, jemuž podléhá příroda i každé dílo ruky lidské, ruší každý zásah do tohoto procesu a odstraňování jeho důsledků jedinečný a nenahraditelný doklad stáří a je tedy porušením piety k památce, jež se podle zákonů přírody vyžívá až do svého zániku. Proti této strohé logice theorie uznává však Riegl, že někdy je nutno obětovat cenu stáří jiným nadřazeným zájmům. V každém případě však metoda, jež do ceny stáří nezasahuje, prodlužuje život původní hmoty památky spíše než dřívější restaurace objektivní kopii. Při pečlivé konservaci

nepostupuje chýtrání památky tak rychle, aby nebylo naděje, že ještě několik generací se bude těšiti pohledu na nedotčené dílo minulosti. A pokud jde o vědecký zájem na památce, dovedou stále zdokonalované reprodukční prostředky zachovati památku v dokumentární přesnosti lépe než přímá kopie v materiálu památky.

Nový názor na způsob zachování památky byl nazván udržováním, konservací, protože hledá prostředky, které neporušují originální hmotu, a touží zachovati památku pokud možno nejdéle se všemi jejími dochovanými prvky a oddáliti její zánik. Činí to v nezbytném vyrovnání jednak s fyzickými vlastnostmi památky jako hmotného díla lidské ruky, jednak s požadavky a potřebami současného života. Při tom jsou mnohem méně nebezpečny ústupky konservace, jež buď nahrazují původní čistě řemeslnou činnost na památce novým řemeslným zásahem nebo vyměňují menší části hmoty novou (t. řeč. plombou), než rozsáhlé restaurační zásahy do původního uměleckého díla.

Rieglovy zásady dobyly si nejen uznání, ale byly přijaty takřka v zápětí hlasy celého odborného světa za majetek umělecké a vědecké kultury dnešní doby. Záhy po jeho smrti († 1904) staly se také základem reorganizace vídeňské Zentral-Kommission für Denkmalpflege, kterou provedl Rieglův nástupce jako generální konservátor, profesor Dr. Max Dvořák. Reorganizace znamenala přeměnu do nedávna zkostnatělé byrokratické instituce v moderní úřad na vědecké základně, v němž nastoupilo na místo dosavadního restauračního gremia odborné, náležitě vyškolené úřednictvo z uměleckých historiků a architektů pro správu a dozor ve veřejné památkové péči. Při tom byla jako nejdůležitější uplatněna zásada, že konečná a závazná rozhodnutí památkových úřadů obou instancí musí vycházeti z odborného úsudku a vzájemně názorové dohody obou odborných kategorií úředníků, historiků i techniků. V úřední praxi nastoupil místo restauračního projektu vědecký výzkum a místo restaurační praxe konservační údržba, řízená pietou k dochovanému stavu památky. Ústřední památkový úřad ve Vídni byl doplněn vědeckým ústavem pro pam. výzkum, soupis památek a publikační kursů, jakož i pro dozor na práci musej a vedení pam. kursů. Při ideové jednotnosti ve stáří nastoupila úřední decentralisace do památkových úřadů v korunních zemích. Exekutiva svěřena polit. úřadům po odborném rozhodnutí pam. úřadů a vymezeny odvolací stolice pro určité případy. Již před konečným provedením této reorganizace v roce 1910 uskutečňoval M. Dvořák postupně některá zlepšení v činnosti Zentral-Kommission. Nejdůležitější bylo zřízení umělecko-historického ústavu s Dr. H. Tietzem v čele, který organizoval práci na soupisu památek v německých korunních zemích Rakouska a v roce 1907 vydal již první jeho svazek. Souběžně s tím zreformovány i oba literární orgány komise, *Mitteilungen* a *Jahrbuch*, které se vrátily k vědecké tradici R. Eitelbergera z počátku její činnosti. Nedošlo jenom ke zřízení souběžného výzkumného ústavu pro památky pravěké a pro numismatiku a organizaci památkových kursů pro vypuknutí války v roce 1914. A konečně nedošlo ani k vydání památkového zákona, ačkoliv byly učiněny k tomu pokusy v roce 1909 (návrh J. Al. Helferta a Pininského v panské sněmovně) a 1912 (návrh hrab. Latoura) a ačkoliv reorganizace komise byla považována za záruku jeho správného uplatnění.

Rieglůva theorie a Dvořákovy organizační zásady došly v Čechách a zejména v Praze v zápětí plně odezvy a

Pardubice, stará radnice na náměstí, zbořená v roce 1892. Snímek Josef Pírka kolem r. 1890.

období od 1905 do vypuknutí války 1914 bylo tu ideově, propagačně i literárně nejrůdnější. Ohniskem pokroku byl od svého založení v roce 1900 Klub Za starou Prahu, kde od roku 1905 vyústila dobrovolná činnost v těsnou spolupráci historiků umění a architektů v neúnavném boji za uplatnění nových názorů a jejich aplikaci na památkovou oblast Prahy a později i českého venkova. Klub zřídil technickou komisi, jež zpracovávala i vlastními projekty bojovné jeho návrhy proti oficiálním podnikům města, země i státu, kde šlo o zásahy do historického stavebního organismu nebo památkového inventáře Prahy, založil svůj Věstník a své odbory na venkově a získával stále větší pochopení v mladších skupinách vědeckých pracovníků i technických úředníků. V klubu se vykrystalisovaly pro domácí forum nové pojmy, zejména úplné i částečné památkové rezervace staré Prahy v jejich vědeckém základě i v citové složce genia loci i všestranný a objektivní postoj k nejmladším fázím slohovým, pozdnímu klacisismu, druhému rokoku, secessi i k začátkům konstruktivistické architektury. Zásadní boj byl tu vypovězen způsobům regulace starých částí města, chystané regulace Vltavy ve vnitřní Praze, rušení zahrad uvnitř starých bloků a sterým vadám veřejné správy, která neměla porozumění pro unikátní význam pražského půdorysu a celistvosti městské hmoty. Čechy a Praha v tomto zásadním boji předstihly jiné rakouské korunní země

i Vídeň, jak spravedlivě uznal M. Dvořák oceňuje tehdejší pražské prostředí jako nejživější středisko řešení nových problémů památkové péče. V Praze byl také již v roce 1911 zřízen zemský památkový konservatorát s českou a německou sekcí, kdežto Morava a Slezsko byly dále spravovány z Vídně.

Pokud šlo v té době o památkovou legislativu, působila stále ještě negativně protirakouská nálada starší generace odborníků i politiků. V roce 1892 byl podán první Vídní nepřijatý návrh na samostatný pam. zákon pro Čechy v zemském sněmu, v roce 1908 plaidoval Dr L. Jeřábek v zemském sněmu marně pro zřízení a ochranu přírodních rezervací a od 1911, kdy podal Dr Fanta v zemském sněmu znovu demonstrativní návrh na zákon pro Čechy, zesílila akce archeologické komise České akademie a Zemské komise umělecko-historické proti přípravě všeobecného říšského zákona Latourova. Toto úsilí učinila také zbytečným válka v roce 1914.

Ve válečném období 1914—1918 připadla vídeňské komisi i Zemským konservatorům hlavně péče o staré zvony a kovové předměty při rekvisici, ochrana stavebních památek na bojištích v Haliči, Bukovině, Istrii, Dalmacii a v Alpách, později i v okupovaném území ruského Polska a severní Itálii a publikace škod, způsobených na kulturním majetku na území státu, v Mitteilungen. To byly zároveň i poslední společné akce českých zemí

s rakouským státem před vznikem samostatného státu československého.

Národní život a autonomní organizace v českých zemích vyspěly od roku 1848 tak, že vybudování republiky československé s vlastními ústředními úřady a celou administrativní sítí až do obcí bylo možno provésti plynule a bez krizí. To se týká i organizace ochrany památek, pro niž byly předcházející reformy M. Dvořáka směrnicemi. Ústřední úřad, ministerstvo školství a národní osvěty, převzalo úkoly řízení památkové péče v ideové jednotě theorie s praxí, dozoru a legislativy, kdežto provádění této péče svěřeno s plnou kompetencí a v celém rozsahu, až na památky přírodní, státním památkovým úřadům v Praze a Brně, jimž byla vydatým pomocníkem hustá síť konservátorů v okresích. Pro památky právěk zřízen Státní ústav archeologický a pro dokumentaci Státní ústav fotoměřický.

Spojením Slovenska, bývalé Horní země uherské, s českými zeměmi v jeden stát vznikla potřeba vybudovat jednotně i organizaci památkové péče. Určitou přednost měla slovenská země proti českým zemím v uherském památkovém zákoně z roku 1881, prováděném Zemským výborem pro umělecké památky, ale přes to její ochrana památek nebyla ani v teorii ani v praxi tak vyspělá. Památková agenda byla tehdy svěřena Vládnímu komisařiátu na ochranu památek, vedenému architektem D. Jurkovičem. V Podkarpatské Rusi převzal i pam. péči osvětový referát ministerstva školství a nár. osvěty v Užhorodě.

S politickými i kulturními změnami, jež vznikly při rozluce s rakouským státem, vzešly kulturní politice československé republiky četné úkoly v dílčích otázkách, rozhodovaných vládním nařízením nebo zákonem. Hned při uzavírání mírové smlouvy s Rakouskem v Saint-Germain en Lay v roce 1919 byl do ní pojat ve formě arrangement amiable požadavek českosl. republiky na vrácení bohemik a podílů na uměl. sbírkách císaře Rudolfa II. ve vídeňských museích. Rozhodnutí přeneseno na mezinárodní soud v Haagu v r. 1922, kde hlasy anglického a amerického člena soudu byl proti členu francouzskému nárok čsl. republiky zamítnut. Druhá akce, zábor statků členů císařské habsburské rodiny, byl však proveden, čímž přešla do majetku republiky mimo několik velkostatků řada významných zámků. Rovněž o památkové objekty zámků a parků šlo při provádění záborového zákona (§§ 11 a 20) při pozemkové reformě, kdy bylo možno na ně uložit povinnost jejich veřejné přístupnosti a jejich udržování. Podmínky ve prospěch památek zatížily také jiná zákonná opatření, jako nařízení o vývozu památek (1918), o elektrifikaci ve státě (1919), o zrušení šlechtických svěřenství (1924), o archeol. nálezích při stavbě železnic (1927), o povinné vkládání polohy památky do katastrálních map (1927), o zřizování přírodních rezervací a ochraně fauny a avifauny. Jenom k vydání všeobecného zákona památkového nedošlo přes trojí textaci jeho návrhu v letech 1919—1936 pro odpor zájmů soukromého majetku z kruhů církevních a velkostatkářských.

V československé republice rozvíjely se dále všechny zásady a metody památkové ochrany, převzaté z dřívějších reformních popudů Al. Riegla a M. Dvořáka. Teprve nyní se však začíná u nás rozvíjovat místo dřívější spíše platonické ochrany památek všestranná, methodická a plánovaná památková péče státu, založená na prevenci konservačních zákroků, evidenci hmotného stavu všech památek, jejich regeneraci (rekonstrukci, konservaci) a stále

ochraně v budoucnosti. Tato péče byla rozšířena na všechny druhy památek a jejich celky bez časového omezení a sledování snahy o jejich zapojení do současného veřejného života. Do zájmu pam. péče vstupuje i lidová architektura a příroda. Pokud šlo o architektonické doplňky, nezbytné pro využití památek, platila zásada, že jenom živelné, veliké a nové umění má právo tam, kde dojde ke styku mezi ním a památkou, zhodnotit ji a po případě i umocnit její význam svým samostatným přínosem. Kde není veliký umělec při díle, je jenom konservační zásada a její prostředky zárukou, že tento způsob zachování podepře nenahraditelnou hmotnou podstatu památky k dalšímu životu.

Nemohu ovšem zamlčeti dva zjevy tehdejší doby, které bránily některé tyto zásady uplatnit.

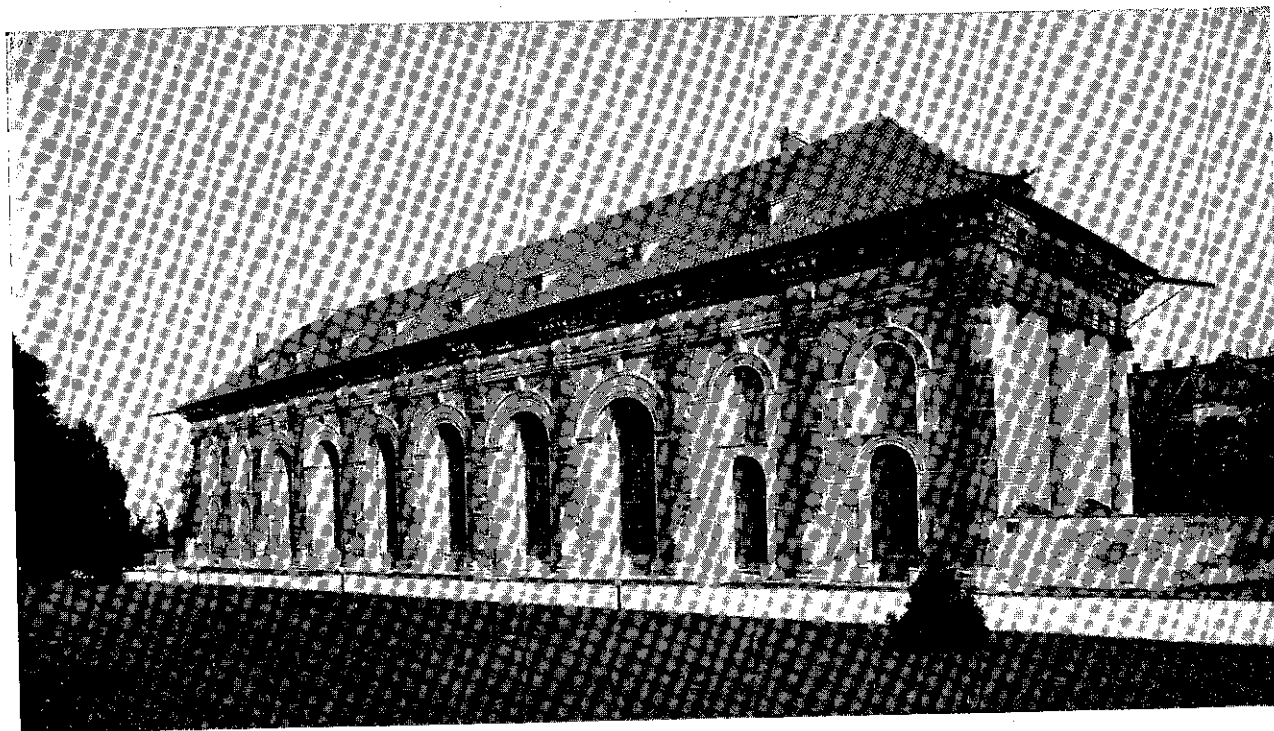
Jednak to byla rigorosní analytická metoda, užívaná někde (Starom. radnice, Tyršův dům) při konservaci architektonických památek, jež uznávala jakýkoliv i nejdrobnější při výzkumu zjištěný, technický nebo výzdobný prvek za výsostný dokument a obnažovala jej bez ohledu k celkovému dojmu i tam, kde byl v dalším stadiu stavebního vývoje památky potlačen.

A stejně stavěla z počátku i nová architektura z neporozumění místnímu rázu a architektonickému smyslu do našeho malého města moderní hmoty, jimiž mařila násilně jeho měřítko a ničila rytmus jeho stavebních jednotek i půvab prostorů jeho ulic a náměstí a ve velikých městech mechanicky regulovala i nejstarožitnější jejich půdorysné útvary. *

V osudné caesuře vývoje Československé republiky, kterou znamenala fašistická okupace v letech 1939 až 1945, zůstala celkem dosavadní organizace památkové péče a postavena pod dozor úřadu německého státního sekretáře a v některých věcech i berlínského ministerstva. Prováděny rozsáhlé konfiskace zvonů, barevných kovů a měděných střech, ničeny pomníky českých vlastenců a vynikajících osob, ale také ukrývány cenné předměty z museí, archivů a knihoven do hradů a zámků. Ze zákonných opatření vydány zákony o památkách archeologických (1941) a přírodních (1945). Na ten čas oddělená Slovenská republika připravila v roce 1943 podle vzoru říšského zákona vlastní, ale nerealisovaný pam. zákon.

Nejpronikavěji se tehdy projevil u nás duch totalitní soustavy fašistického režimu v aplikaci na zásady a metody ochrany památek. Proti konservační praxi, od začátku století ještě v podrobnostech rozvitě a zkušeností prohloubené, nastolil synthetický způsob údržby, jehož heslem bylo „celek je více než detail“ a jenž se snažil obnovit památku v theoretické, líbivé dokonalosti původního zjevu, obrysu i barvy a zakrýt nebo odstranit vše, co tuto jednotu ruší. Připouští při tom volné napodobení původních částí nebo celku, je-li to v zájmu jednotící myšlenky. Konečné cíle této metody ukázalo Hitlerovo novoroční provolání k německému národu v roce 1944: „Litujeme našich definitivně ztracených uměleckých památek, ale my si vybudujeme z rozvalin svá města ještě krásnější v několika letech po skončení války a tam, kde je možno historické památky nahradit, postavíme je věrně, jak byly“. Bohudík nepřetrvalo u nás toto památkové kadeřnictví fašistický režim. * * *

V zápětí po osvobození Československé republiky rudou armádou a domácím odbojem v květnu 1945 z fašistické poroby pokračovala památková péče v nástupu k socia-

Praha, míčovna v královské zahradě po konservaci stavby a sgrafitové výzdoby v roce 1952. Snímek SPS.

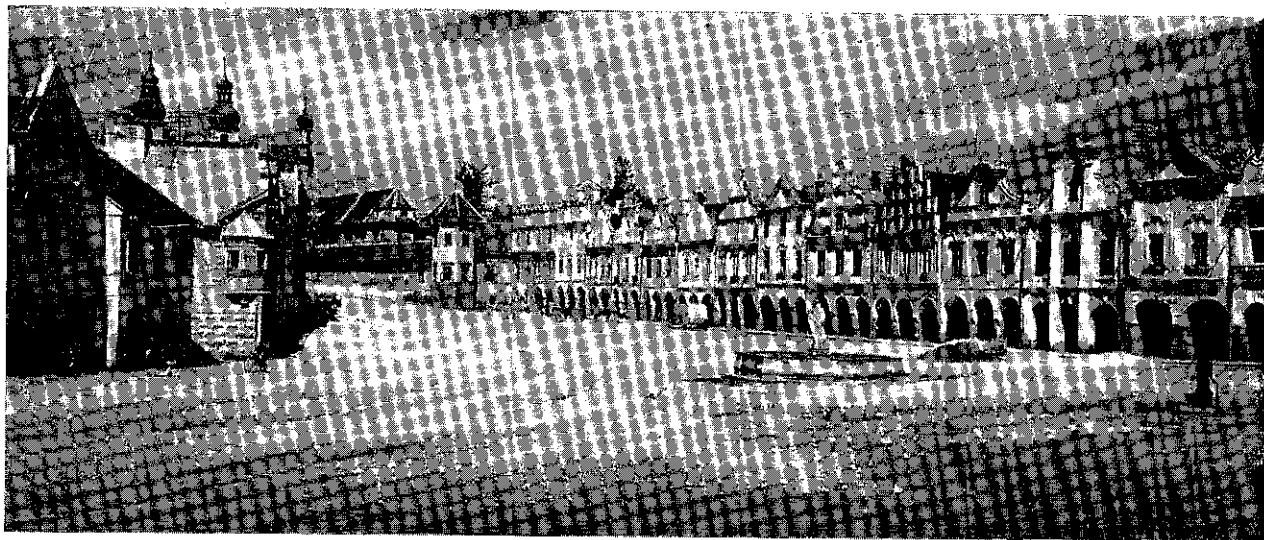
listickému státu pod populární devisou Leninovou, že „jsme dědicové všeho, co se nám z celé minulosti až do přítomnosti zachovalo a že máme i při svém novém světovém názoru povinnost toto dědictví udržovat, protože památky jsou doklady veliké minulosti národa, lidu a jeho státu.“ Tato theoretická a ideová základna vrací se podstatně k citovému zdroji, z něhož se pojem památky na začátku 19. století vyhranil, ale rozvíjí pak svůj obsah ještě dalšími charakteristikami památky. Ona je zdroj historického poznání společenského života a vývoje umělecké činnosti země a národa, je doklad úrovně domácí kultury a tím i podklad národní hrdosti a vlastenectví, je zdroj poučení nejširších vrstev lidu a část krásy naší země, ale rozhoduje u ní také, když není možno položit na váhu její význam umělecký nebo všeobecně historický, dějinný vztah a vliv, který z ní vyzářoval na předešlé generace a působí na generaci současnou.

Toto pojetí způsobilo v Československé republice po roce 1945 a ještě pronikavěji od roku 1948 dříve netušený rozmach památkové péče. Je-li dnes úcta a láska k památce aplikovanou láskou k vlasti a jejímu lidu, zavazuje jak jednotlivého občana, tak celou národní společnost a ukládá státu, krajům, okresům a obcím morální povinnost, aby usilovaly všemi silami a prostředky o udržení fyzické existence památky jako nenahraditelné kulturní hodnoty národního majetku pokud možno nejdéle a zařadily péči o ni v největším rozsahu mezi nejdůležitější veřejné zájmy a složky kulturní politiky.

Na rozdíl od období let 1918—1945, kdy českoslov. státní památková péče narážela stále na překážky, nahrnované vlastníky nebo uživateli památek v soukromém majetku a mohla málokdy do důsledku prováděti zásady památkové péče, stává se zejména od r. 1948 československý stát výsostným majitelem a strážcem národního kulturního bohatství a jeho odborné orgány řeší nebývalé problémy, které vyvolávají velké akce převzetí bývalého soukromého kult.

majetku do správy státu, rekonstrukce historických měst, vesnic a jednotlivých staveb, soustředění nejvýznamnějších uměleckých mobilií v ústředních museích a galeriích a ochrana přírody v rezervacích. Dřívější organizace památkové péče zdokonalena ve svém ústředí, Státní památkové správě, rozmnožením odborného úřednictva o speciální pracovníky v theoretických i praktických otázkách památkové údržby, zřízením conservačních atelierů a dokumentačního oddělení. Zamýšlená decentralisace určitých úkolů přímé památkové služby do krajů měla by býti provedena teprve po vyškolení potřebného odborného personálu. Vedle tohoto ústředí byly zřízeny dočasné instituce Národních kulturních komisí pro české země a Slovensko, které v letech 1946 až 1952 provedly jednak převzetí první skupiny vynikajících objektů zkonfiskovaných hradů a zámků do přímé správy státu, jednak částečně vytřídily umělecký a kulturně-historický inventář nepřevzatých objektů pro státní sbírky všech kategorií a pro pozdější novou instalaci státních hradů a zámků. Zbývá ovšem ještě podrobná perlustrace obsahu všech skladišť a státních zámků první kategorie, která by movité památky vysoké umělecké ceny vyhradila pro sbírky státních ústředních museí a Národní galerie, pokud nesouvisí organicky svým vznikem nebo získáním s místem dnešního uložení. Vědecký výzkum historických měst a staveb převzal příslušný Státní ústav a probádání památek pravěkých v celém státě Archeologický ústav Československé akademie věd. Rovněž převzala tato akademie péči o soupis památek v celém státě. Značné rozšíření výzkumných a dokumentačních akcí památkových vzniklo rozsáhlými technickými podniky říčních přehrad, průmyslových závodů a dolování.

Mezi zákonnými opatřeními je významný zákon o územním plánování a výstavbě obcí z roku 1949, obsahující i předpisy pro údržbu stavebních památek, doplněný vlád. nařízeními z let 1949 a 1950 a rozhodující bude připravo-

Telč, pohled k zámku náměstím s konservovanými průčelími domů z let 1950—55. Snímek SPS.

vaný památkový zákon v novém pojetí dnešního ideového obsahu památky.

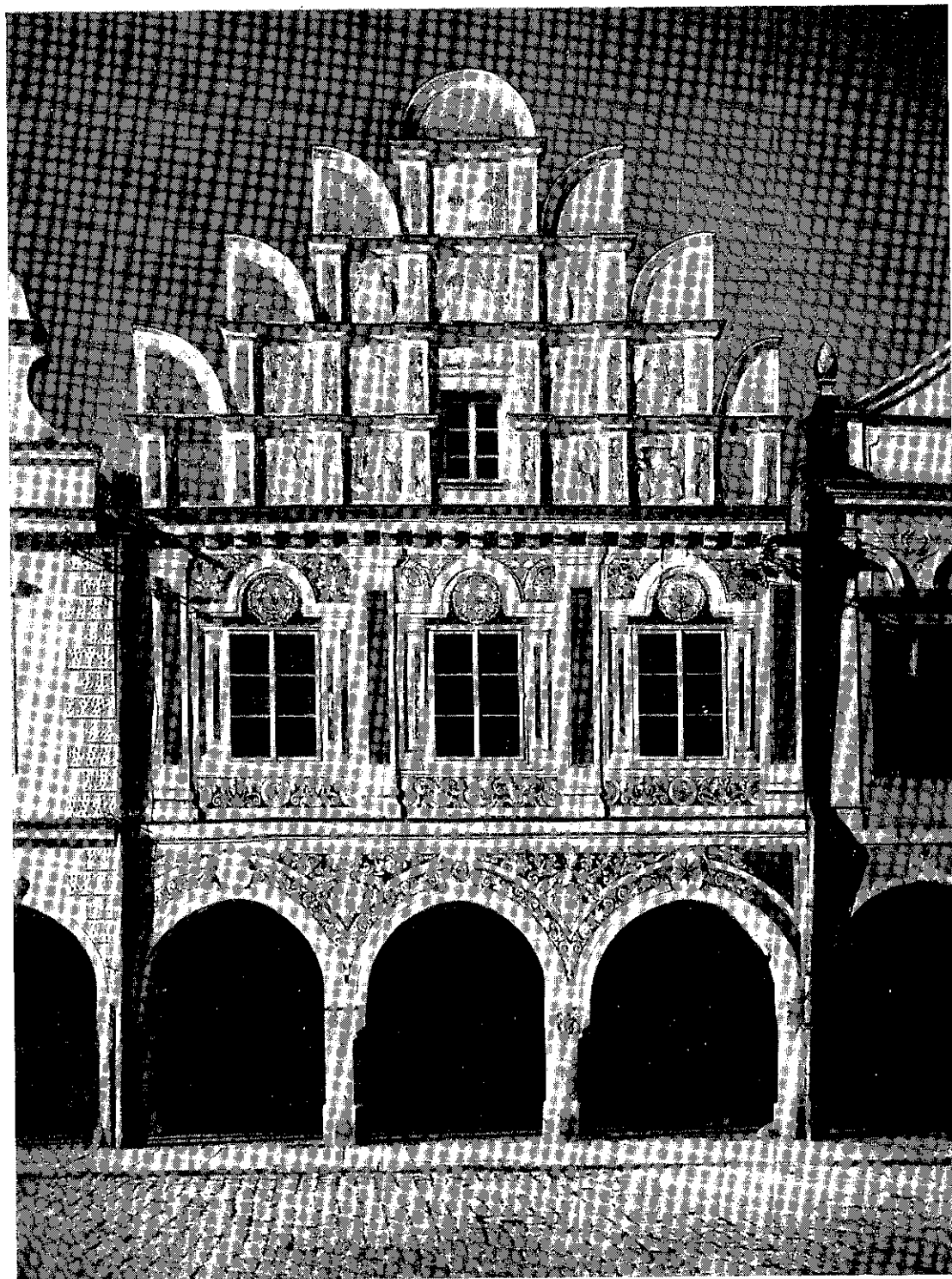
K úkolům památkové péče nepřipadla bohudíky od roku 1945 — až na několik výjimek jako emauzský kostel v Praze, děk. kostel v Ústí n. Labem, zámecký kostel v Duchcově, kostely v Brně, radnice ve Znojmě a těžké škody na městě Opavě a několika slezských zámcích — nutnost rozsáhlých rekonstrukcí celých velkoměst a tisíců menších sídlišť jako v Rusku, Polsku a Německu. Přes to se v prvních letech po osvobození jednak pro nedostatek odborných sil, jednak pro neporozumění odpovědných činitelů, zejména v pohraničních oblastech, a také zásahem kořistníků mnoho hřešilo na starém rázu osad a bylo zničeno i zašantročeno mnoho uměleckých předmětů. Tak byla bez předchozího vyměření a zobrazení zbořena židovská čtvrť v Teplicích, tak byly hromadně rozebrány srubové a hrázděné stavby měst i vesnic a mechanicky prolamovány široké komunikace pro automobilovou dopravu v jejich choulostivých partiích.

Proto tím více vynikají rozsáhlé ochranné akce vlády a ustř. úřadů, jež bylo třeba rychle vyřešit a jež vyžadovaly velkorysé organizační a finanční plány, jež se však v minulých dobách rozvíjely po celá desetiletí, ba století. Šlo o veliký počet starých budov, jež ztratily svůj účel a svou hospodářskou základnu, a o mnoho starožitných měst a vesnic, jež se zastavily vystěhováním jejich obyvatelstva v přirozeném vývoji a stály buď před zánikem nebo před pronikavou změnou pod vlivem nového života. Šlo dále o půl druhého tisíce zkonfiskovaných nebo při druhé pozemkové reformě převzatých hradů a zámků s příslušnými parky a oborami, o opuštěné kláštery a kostely, o opuštěné továrny, ale také o celý jejich obsah movitý, o památky sochařské, malířské a uměleckého řemesla od výtvorů monumentálních po výrobky řemesla a umění lidového, o památky technické práce a památky přírodní. A v novém pojetí obsahu památky vystoupila povinnost pečovat nejen o památná místa, budovy a dokumenty, jež připomínají největší dějinné etapy v životě národa, nejvýznamnější jeho kulturní výkony a vynikající osobnosti, ale také o doklady nedávné minulosti, fašistické poroby, dělnického hnutí a lidových revolucí. Pečuje se o udržení nebo vyznačení slavných táborů a bojišť husit-

ských, o třeba fiktivní Husův domek v Husinci, místo narození a smrti Žižkovy, lipanského bojiště, o dějiště selských vzpour, o mohyly na bojišti u Slavkova, o rodné domy umělců, básníků, hudebníků, vědců a politických vůdců národa. U mohých těchto památek šlo o jejich moderní využití, při čemž ustupuje theoretické stanovisko konservační před zhodnocením a umocněním památky současným uměním. Týká se to využití středověké univ. budovy Karolina s jeho okolím pro pražskou Karlovu universitu nebo o dostavbu vyhořelé části staroměstské radnice pražské. Zvláštní případ je obnova Husovy Betlémské kaple jako národního památníku a poutního místa, kde vysoká relativní cena nepatrných zbytků budovy z konce 14. století spolu se zbytky původních nástěnných nápisů husitských thesi odůvodnila úplnou rekonstrukci zevních průčelí i vnitřního prostoru.

Vrcholem těchto akcí je organizace městských rezervací v republice, jež zahrnují historická jádra několika desítek vybraných měst s Prahou v čele. Pražská rezervace Starého Města, Malé Strany a Hradčan je dnes jedinečný neporušený celek města s bývalým královským hradem, chrámem sv. Víta jako hrobkou českých králů a světců, staroměstskou radnicí, Týnem jako kapitulou husitského hnutí a velikým počtem paláců, kostelů a měšťanských domů. Vedle Prahy doznají i starožitná města venkovská, jako Litoměřice, Žatec, Cheb, Tábor, Krumlov, Jindřichův Hradec v Čechách neb Telč, Slavonice, Znojmo, Jihlava a Moravská Třebová na Moravě a Bratislava, Levoča, Prešov, Báňská Štavnice a Bardějov na Slovensku po řádném vědeckém průzkumu rozsáhlé asanace i stavební konservace bytových jednotek i veřejných budov pro hospodářské i kulturní využití. I když se tato města budou na obvodě historického jádra plynule dále rozvíjet, zůstanou staré části zachovány ve svých půdorysech uličních i náměstních prostorách a jednotlivých domech jako doklady předešlého vývoje. Je ovšem třeba překonat staré názory o nemožnosti provozu v úzkých ulicích a křížovatkách, o bezcennosti starých domů pro dnešní bydlení a o asanaci města mechanickým bořením středověkých bloků.

Zkušenosti praktické ochrany a údržby památek, nabyté v posledních padesáti letech, rozvíjejí se v dnešní

Telč, sgrafitovaný dům na náměstí čp. 61 z r. 1555, konservovaný v r. 1954. Snímek SPS.

době dále na vědecké základně. Památkové péči přibývají nové problémy a úkoly; zejména soustavná rekonstrukce a ozdravení historických jader našich reservačních měst (a v budoucnu bohdá i našich reservačních vesnic) žádá si při realizaci stále jemnějších metod. Analýza výzkumná není cíl, ale prostředek konzervace, odborný conservační projekt zachovává dochované prostředí památky a výtvarné hodnoty ze všech období, vývojem na ni navršené, neužívá kopií historických forem a včleňuje stavební objekt

do života s funkcí nejméně náročnou a provozem nezávadnou. Při rekonstrukci urbanistických celků projekt konser-
vuje půdorysnou síť, dbá o zachování výškové hladiny celku a měřítka stavebních jednotek, dokonale konser-
vuje všechny stavby s jejich architektonickou, malířskou, sgrafitovou a štukovou výzdobou a asanuje vnitřky. Při rekonstrukci historických zahrad a parků, většinou stálými
změnami v porostu a jeho přirozeným zanikáním i zásahy nové architektonické komposice do původní dispozice

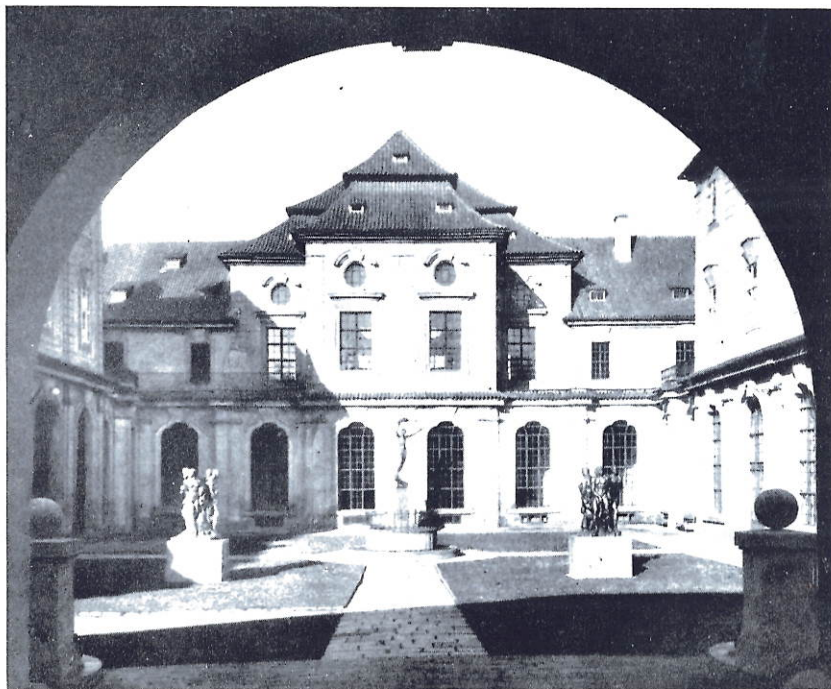
deformovaných, je cílem obnovy úprava shodná s dnešními potřebami rekreace. U přírodních prvků hledí rekonstrukce k obnově původních krajinných průhledů a k omlazení přestárlého porostu.

Praktické provádění conservačních projektů užívá dnes ve větší míře pomoci technického průzkumu a zásahu pro zabezpečení stability staré budovy, pro odstranění její vlhkosti, pro konservaci omítek a zdiva. Provádění je úspěšná kolektivní spolupráce technika, výtvarného umělce a řemeslníka za stálého dozoru architekta a historika

umění. Zdržlivé, jen nezbytné conservační zásahy k zastavení dalšího chátrání zdiva jsou směrnice pro údržbu zřícenin.

Značně velikého rozsahu nabyla dnes také péče o památky v zemi skryté. Zejména pravěká archeologie tu vypěstovala teorii a praxi výzkumu, exploitace, conserve, vědeckého zpracování a dokumentace i řádného uložení ve spolupráci archeol. badatele, anthropologa, přírodovědce, architekta a geometra i musejního conservačního až k vysoké subtilitě poznání a prostředků.

Referát, přednesený na konferenci o ochraně památek Kabinetu teorie a dějin umění ČSAV v Praze dne 17. prosince 1956.

*Zbraslav, bývalý konvent kláštera, dnes část Národní galerie v Praze.
Konservován 1924—25. Snímek NG 1955.*